

УДК 343.615:340.0(477)

Столяр Таїсія Володимирівна –
здобувач кафедри кримінального
права Національної академії
прокуратури України

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАНЕСЕННЯ УМИСНИХ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

Розглянуто історичні аспекти розвитку законодавства про відповідальність за нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень з часів становлення Київської Русі до сьогодні.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; історичні періоди; тяжкі тілесні ушкодження.

Формування в Україні правової, демократичної держави передбачає всебічну охорону прав і свобод кожного громадянина. У ст. 3 і ст. 27 Конституції України визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпеки визначаються найвищою соціальною цінністю. Кожна людина має невід'ємне (абсолютне) право на життя та здоров'я особи. Обов'язок держави захищати життя та здоров'я особи людини. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність.

Актуальність проблеми полягає в тому, що такий злочин, як умисні тяжкі тілесні ушкодження, існував протягом усієї історії людства, за різних умов й обставин. Історичний досвід свідчить, що саме в період докорінних суспільних змін, соціально-економічного устрою спостерігається значне зростання рівня злочинності загалом, передусім насильницьких злочинів, до яких належить нанесення тяжких тілесних ушкоджень. Аналіз законодавства про відповідальність за нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень слід розпочинати з найдавніших часів, коли закладалися основні підвалини поняття цього злочину – з часів становлення Київської Русі.

Дослідження історії розвитку кодифікації кримінального права, у тому числі питань відповідальності за нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень, здійснювало багато науковців. Зокрема, цьому питанню приділяли увагу такі вчені, як С. Абельцев, Ю. Аленін, Ю. Антонян, М. Бажанов, Р. Базаров, А. Волобуєв, С. Десницький,

В. Дрюмін, А. Закалюк, В. Звирбуль, Ю. Карпа, І. Карпець, О. Кваша, Я. Ковельський, Д. Корецький, Н. Кузнецова, В. Кукольник, В. Кульчицький, Е. Побігайко, М. Погорецький, Д. Ривман, Є. Самовичев, В. Сташис, Н. Таганцев, В. Тацій, В. Туляков, Л. Удалова, В. Устинова, Л. Черепній, М. Шаргородський та ін.

Відповідно до вищезазначеного, *метою* статті є аналіз та висвітлення історичних етапів розвитку законодавства про відповідальність за нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень на території України.

Злочини проти життя та здоров'я, у тому числі нанесення тяжких тілесних ушкоджень, є одним із найдавніших злочинів у кримінальному праві. Дослідження історії кримінального права дає змогу проаналізувати його розвиток у сфері охорони життя та здоров'я. Історію українського права прийнято поділяти на декілька періодів: 1) першим вважається період звичаєвого (неписаного) кримінального права. Воно застосовувалося, як правило, у межах звичаїв і традицій; 2) другий пов'язаний з виникненням писемності та появою законодавства Давньої Русі; 3) третій – з кримінальним правом централізованої держави. Він починається прийняттям воїнського артикула Петра I (1715 р.). Після його відміни набрало чинності “Уложення про покарання кримінальні й виправні”; 4) четвертий етап становлення кримінального права належить до епохи радянського кримінального права; 5) п'ятий етап розвитку кримінального законодавства – прийняття першого кодексу незалежної України – КК України від 5 квітня 2001 р. і донині [1].

Отже, розглядаючи перший етап, зауважимо, що заборона на вбивство та побиття була одним з перших табу в людській культурі. Насамперед, це пояснюється необхідністю продовження роду і зміцнення суспільства. Безкарність убивства й тяжких тілесних ушкоджень загрожувала людству винищенням, тому із самого початку ці суспільно небезпечні діяння отримали засудження і заборонену в локальних співтовариствах – родах, племенах тощо. Зі становленням більших людських співтовариств аж до державних об'єднань таке табу здобуло форму закону, обов'язкового для всіх його членів.

Відомо, що перші законодавчі акти як письмові, систематизовані зведення норм поведінки та заборон склалися на підставі загальноприйнятих норм моралі та звичаїв, формалізованих і закріплених у законах. Джерела архаїчного права вирізнялися своєю примітивністю. У них не виділялося кримінальне право, і не містилося визначення поняття та ознак злочину, як не існувало і класифікації злочинів та покарань [2, с. 109].

На стадії свого зародження право намагалося регулювати лише найбільш суттєві суспільні відносини. Такими були передусім ті, що породжувалися соціальними конфліктами. Як зазначив англійський історик права Мен, чим більш давнім є кодекс, тим більш повно в ньому виражено кримінальний розділ [3, с. 226].

Надзвичайний вплив на розвиток права мали християнські релігійні норми та норми канонічного права. Вони регулювали широкий спектр суспільних відносин, у тому числі кримінальних, тоді як національні правові системи європейських країн перебували в зародковому стані, а потім сформувалися за безпосереднього впливу норм канонічного права, а також при релігійних обрядах, літературних нормах XI–XII століть [4, с. 165]. Така сама часткова “підміна” державного регулювання церковно-правовим існувала і на Русі одразу після її хрещення в 988 р.

Проаналізувавши Біблію та інші релігійні джерела, знаходимо вираження релігійних постулатів у майбутніх кримінальних законах. Усім відомі Заповіді Божі, хоча вони і є моральними нормами, в яких формувалися вимоги в абстрактній формі, більшість із них було відтворено у світських правових актах різних часів [5, с. 20].

Отже, характеризуючи другий період, слід визначити, що у праслов'янському суспільстві VII–IX ст. єдиним джерелом права був Закон Руський, що склався у період “військової демократії” V–VI ст. [6, с. 34]. З договорів великих князів Олега (911 р.) та Ігоря (945 р.) із греками вбачається, що Руській Правді передував Закон Руський. Текст цього Закону не дійшов до наших часів. Дослідники вважають, що, можливо, це був не законодавчий акт, а загальновизнаний на Русі звичай, на якому ґрунтувалися князівські договори.

Угоди Київської Русі з Візантією передбачали покарання за злочини, які могли вчинити руські люди на території Візантії і греки на території Русі. У договорі 911 р. йшлося про взаємні зобов'язання щодо притягнення до відповідальності за вбивство, тяжкі тілесні ушкодження, крадіжку, інші злочини [7, с. 84].

Найвідомішою пам'яткою давньоруського права, що містить норми про злочини і покарання, є Руська Правда у своїй ранній редакції (XI ст.). Її положення ґрунтувалися переважно на звичаях. У цей період діяла Руська Правда, що існує у трьох редакціях: Коротка, Розширена та Скорочена. Ми досліджуватимемо Коротку редакцію Руської Правди оскільки в ній більш чітко висвітлено кримінальну відповідальність за нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень. Розвиток кримінальної відповідальності за нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень починається саме з Руської Правди. Початковий текст Руської Правди не дійшов до нас. Нині відомо 106 списків

Руської Правди. Усі списки складено протягом XIII–XVII ст. Коротка редакція Правди як єдиний кодифікований акт, на думку дослідників, з'явилася наприкінці XI або на початку XII ст. Як пам'ятка права Руську Правду вперше відкрив В. Татишев у 1738 р., тобто понад 260 років тому. Ще й сьогодні залишається спірним питання, чи є Руська Правда першим писаним джерелом права Київської Русі. Науковці припускають, що перші писані джерела права були і до Руської Правди, проте на сьогодні не збереглися. Л. Черепній припускає, що між 882 і 911 рр. було створено кодифікований акт ранньфеодалного права, що став основою для Руської Правди Ярослава Мудрого [8].

Традиційного поділу тілесних ушкоджень на види, на відміну від чинного законодавства України про кримінальну відповідальність (умисні та необережні, а також легкі, середньої тяжкості та тяжкі), у Короткій редакції Руської Правди, як зазначалося, не здійснювалося. Вона не розрізняє відповідальності залежно від суб'єктивної сторони злочину. У ній немає відмінності між умислом і необережністю та розмежування умислу на прямий і непряий. Хоча М. Грушевський, досліджуючи її, виділив і початки суб'єктивної оцінки: з погляду наявності наміру та усвідомлення під час вчинення кримінального злочину. Уже в найдавнішій Правді карється намір удару, не доведеного до кінця (ст. 8), заподіяний удар (ст. 5), а також образа (ст. 7), відповідно, накладенням штрафу в розмірі від 1 до 40 грн [9, с. 360].

Отже, із змісту ст. 5 Короткої редакції Руської Правди можна припустити, що йдеться саме про тяжкі тілесні ушкодження. Караність цього злочину рівнозначна караності вбивства – 40 грн винагороди на користь потерпілого. Очевидно, такий підхід до караності застосовувався і при пошкодженні ноги потерпілого. Це передбачено ст. 6, у якій зазначено: якщо нога залишиться цілою, (але) якщо почне кульгати, то нехай усмиряють (винного) домочадці (пораненого). Термін “усмиряють” означає можливість застосування членами родини потерпілого (домочадцями) кровної помсти [1].

Із дослідження змісту ст. 17 Короткої редакції Руської Правди можна зробити висновок, що розглянуті випадки кримінально-правового регулювання стосувалися лише вільних людей. До холопів та інших залежних людей (рядовичів, смердів, закупів, рабів) у випадку заподіяння ними тілесних ушкоджень вільній людині застосовувалася кровна помста. Каралося і приховування такого холопа його володарем. У цьому випадку володареві холопа треба було забрати холопа собі та заплатити за нього 12 грн, що можна розглядати як викуп за життя холопа. Очевидно, що такий підхід

застосовували і в разі вчинення вбивства вільної людини холопом або іншою залежною людиною. Холоп, інша залежна людина перебували під захистом свого володаря. Доказом цього є припис ст. 33 Короткої редакції Руської Правди, у якій зазначено: якщо без княжого розпорядження будуть мордувати смерда (то платити) – 3 грн за образу; а за (мордування) огнищанина, тіуна і мечника – 12 грн. Заслугує на увагу те, що кровна помста допускалась у випадку, коли хто-небудь буде побитий до крові або синців, якщо ж потерпілий за себе не може помститися, то нехай візьме собі з винного 3 грн винагороди та ще й плату лікареві (ст. 2). Перша особливість такої помсти полягала в тому, що право на помсту належало винятково потерпілому, а не його близьким родичам. Друга особливість (штраф) доповнювалася відшкодуванням потерпілому заподіяної злочином шкоди (плата лікареві). Третя особливість (докази) визнавалася лише за наявності крові або синяків, а якщо їх не було, то показань свідків: якщо хто-небудь буде побитий до крові або до синців, то не шукати цьому чоловікові свідків; якщо на ньому не буде жодних слідів (побоїв), то нехай прийдуть свідки; якщо ж не може (привести свідків), то справі кінець (ст. 2). Доказом образи дією (ст. 10) могли бути лише показання двох свідків. Іноземців у таких випадках приводили до присяги [10].

В оригіналах списки Руської Правди не поділено на пронумеровані статті (лише деякі з них мають назви окремих частин документа), і тільки пізніше такий поділ було здійснено з науковою метою. Отже, Коротка редакція Руської Правди як перший кодекс давньоруського права, що зберігся до сьогодні, заклала основи правового захисту життя та здоров'я особи, що знайшло свій подальший розвиток у наступних кодифікованих правових актах.

Русь часів Правди, як правило, не сприймала калічницьких та тілесних покарань, притаманних візантійському праву тих часів, а застосовувала грошовий штраф на користь держави, який був основною мірою покарання і призначався за вчинення злочину проти особи або її майна (вбивство без корисливої мети, членоушкодження, крадіжка тощо) [2, с. 112].

Після втрати Київською Руссю політичної незалежності українські землі увійшли до складу Литовського князівства, основним законодавчим актом якого був Литовський Статут у редакціях 1529, 1566, 1588 рр.

У першій редакції Литовський Статут, як і Руська Правда, встановлює грошові стягнення на користь князя за вбивство та за інші злочини, які в Київській Русі карались кримінальним штрафом. Окрім того, деякі з цих штрафів, як і за часів Київської Русі, дорівнювали приватній винагороді. Так, за вбивство шляхтича на користь держави

стягувався штраф (“вина”), рівний головщині (I, VII, 1) (I, VII, 1 – означає I редакція Литовського Статуту, VII розділ, 1 артикул). Таку рівновагу встановлювали й інші артикули. Наприклад, у I, VII, 29 зазначалося, що за вбивство під час бійки шляхтича винний має сплатити головщини 100 коп. грошей, а князю – також 100 коп. Зберігся і головний критерій поділу штрафу на розміри – за тяжкістю злочину. Найвищою сумою штрафу була “вина” у 100 коп. (за вбивство), 50 коп. і 30 коп. стягувалося відповідно за членоушкодження і поранення [11, с. 141–144].

Поступово під впливом польського та німецького права відбувається трансформація ставлення до покарання. II і III редакції Литовського статуту передбачали покарання у вигляді смертної кари за вбивство; калічницькі покарання – за членоушкодження та тюремне ув’язнення – за поранення: “III, розділ 11, артикул № 1: Коли б на чийсь шляхетський будинок навмисно, насильно був здійснений напад або напад і в тому будинку був би хто-небудь вбитий, зловмисник піддається смертній карі разом зі своїми спільниками. При цьому головщина мала бути виплачена відповідно до стану вбитого в подвійному розмірі.

А коли б зловмисник кого-небудь поранив, то тільки він сам присуджується до смертної кари, а його спільники присуджуються до тюремного ув’язнення на дні башти як кримінальні злочинці терміном один рік і шість тижнів. А коли насильно наїхавши чи напавши, нікого не поранив і не вбив, але ознаки насилля залишив або шкоду причинив, тоді тільки за насилля буде платити 12 рублів грошей, а також відшкодувати збитки” [12, с. 80].

Після входження українських земель до Литовського князівства і дії на території України Литовського Статуту поступово під впливом польського та німецького права відбувається трансформація ставлення до покарання і відхід від гуманістичних принципів, притаманних Руській Правді, за якими штраф був основним видом покарання і не мав на меті залякати винних.

На території України у XIII–XVII ст. діяло і Магдебурзьке право (найпоширеніше в Україні пам’ятки магдебурзького права: “Зерцало саксонів” (1536 р.), “Право цивільне Хелмінське” (1584 р.), “Порядок прав цивільних магдебурзьких” (1557–1559 рр.), “Артикули права магдебурзького” (1557 р.). Українським містам магдебурзьке право надали литовські князі, польські королі, російські царі, українські гетьмани. У цих пам’ятках немає згадок про тілесні ушкодження, тому ми не досліджували їх.

Розглядаючи третій період, зазначимо, що наукове осмислення кримінального права почалося у вітчизняному правознавстві саме у

XVIII ст., про що свідчать праці Я. Козельського та С. Десницького. Згодом воно було продовжено на початку XIX ст. у дослідженнях П. Лодія, М. Балудянського та В. Кукольника. Але справжнє становлення відповідних галузей юридичної науки відбулося після заснування університетів, у яких було створено юридичні факультети, у середині XIX ст. [8]. Він починається прийняттям воїнського артикула Петра I (1715 р.). Після його відміни набрало чинності Кримінальне укладення 1903 р. У Кримінальному укладенні 1903 р. злочини, які заподіюють шкоду здоров'ю, було зібрано в главі 23, що називалася "Про тілесному ушкодженні і насильстві над особистістю". Вона складалася з 14 статей. Серед злочинів проти здоров'я Кримінальне укладення 1903 р. розрізняло склади тілесних ушкоджень, які, залежно від тяжкості наслідків, що настали, поділялися на тяжкі, досить тяжкі та легкі. Укладення 1903 р. виділяло дев'ять можливих ознак "досить тяжкого тілесного ушкодження": втрата зору, слуху, мови, руки, ноги, дітородних частин організму, незабутнє спотворення особи, розлад здоров'я небезпечно для життя і душевна хвороба. Примітно, що тілесне ушкодження, небезпечно для життя (ст. 467) поряд з основним складом містила і кваліфікований, обтяжений настанням смерті потерпілого. У цьому випадку караність діяння зростала – з восьми років каторги до десяти років з урахуванням підвищеного ступеня суспільної небезпеки цього виду насильницького посягання [13].

Також в Уложенні 1903 р. зазначалися критерії тяжкого тілесного ушкодження, а саме (відповідно до ст. 468), що не небезпечні для життя розлади здоров'я, які мали або постійний характер, або, хоча і тимчасовий, але, цитуючи статтю Кримінального уложення, "нарушавшие отправление органа тела". Характерно, що ст. 468 також мала простий і кваліфікований склади, останній з яких передбачав настання наслідків вельми тяжкого тілесного ушкодження або смерті потерпілого. При цьому караність тяжкого тілесного ушкодження, порівняно з більш небезпечним його видом, була значно м'якшою і полягала в поміщення винного до виправного будинку (на відміну від каторги за вчинення досить тяжкого тілесного ушкодження); за кваліфікований вид цього злочину тривалість терміну не могла бути менше трьох років.

Усі інші розлади здоров'я, не зазначені в ст. 467 і 468 Уложення, оголошувалися легкими тілесними ушкодженнями і каралися за ст. 469 ув'язненням. Якщо ж вчинення цього злочину спричиняло настання одного з наслідків досить тяжкого тілесного ушкодження або смерті, а також, якщо легку шкоду здоров'ю заподіяно вагітній жінці, караність діяння визначалася за правилами

найбільш тяжкого тілесного ушкодження, що передбачає тривалі терміни перебування на каторзі. Караність необережних злочинів цієї групи встановлювалася в законодавстві окремо (ст. 474) і передбачала арешт або грошову пеню в розмірі не вище 25 рублів як альтернатива арешту при заподіянні легкого тілесного ушкодження з необережності. Обставинами, що обтяжують покарання, визнавалися ознаки, що враховують специфіку особи потерпілих (мати, законний батько, інший родич, священник, посадова особа, хто-небудь "із чинов караула, охраниящих Священную Особу Царствующего Императора или Члена Императорского Дома". До обставин, що пом'якшувала караність тілесних ушкоджень, належали: "сильне душевне хвилювання", "насильство над особистістю", "тяжка образа з боку потерпілого". Зазначені ознаки, що в низці випадків були провокуючим моментом протиправної поведінки винного, необхідно було обов'язково враховувати під час призначення покарання [13].

Кримінальне уложення 1903 р. серед інших складів злочинів містило розгорнуту систему злочинів проти здоров'я людини, яка відрізнялася логічністю і послідовністю, відповідала високому рівню розвитку судової медицини та юриспруденції, але також можна зазначити й інший аспект цього кримінального закону: воно налічувало 687 статей, що зумовлювало деяку розпливчастість і невизначеність у розумінні окремих норм.

Четвертий етап становлення законодавства про відповідальність за нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень характеризується епохою радянського кримінального права, в історичному плані, починаючи з 1917 р. У період Жовтневої революції та громадянської війни, коли не було ще кримінальних кодексів, було видано небагато кримінальних законів, що визначають відповідальність за різні види злочинів проти особистості. Нанесення каліцтв визнавалося судом тяжким злочином і суворо каралося. Про нанесенні каліцтв у цей період згадувалося в спеціальних наказах Ради робітничих і селянських депутатів.

Про злочини проти здоров'я законодавство періоду встановлення Радянської влади згадувало переважно в законодавчих актах, що визначали компетенцію різних судових органів. Декрет про суд № 1 не виокремлював із загальної підсудності місцевих судів найбільш тяжкі злочини проти особистості. Однак декрет про суд № 3, опублікований 20 липня 1918 р., надаючи особливо серйозне значення боротьбі з найбільш тяжкими злочинами проти особистості, відніс до ведення окружних народних судів справи про посягання на тілесну недоторканість громадян [14, ст. 589]. Видане 21 жовтня 1920 р. Положення "Про народному суді РРФСР" при визначенні підсудності згадувало про злочини, пов'язані із заподіянням тяжких ран і каліцтв [15, ст. 407].

З інших законодавчих актів, що стосуються злочинів проти особи, була Інструкція комісії у справах неповнолітніх, прийнята спільною постановою Наркомпреса, Наркомздор'я і НКЮ РРФСР в 1920 р., у якій зазначено порядок притягнення до відповідальності неповнолітніх старше 14 років, обвинувачених у заподіянні тяжких ран і каліцтв.

При розробленні Кримінального кодексу РРФСР 1922 р. до Особливої частини було включено п'ять главу "Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи". Вона містила п'ять розділів: убивство, тілесні ушкодження і насильство над особистістю, залишення в небезпеці, злочини у сфері статевих відносин, інші посягання на особу і її гідність. У розділі "Тілесні ушкодження і насильство над особистістю" усі тілесні ушкодження поділялися на тяжкі, менш тяжкі і легкі тілесні ушкодження.

Кримінальний кодекс РРФСР 1922 р. прямо не наводив визначення легкого тілесного ушкодження. Однак, відповідно до поняття тяжкого і менш тяжкого тілесного ушкодження, передбачалося, що до легкого тілесного ушкодження належало тілесне ушкодження, що не небезпечне для життя і викликало короткочасний розлад здоров'я або не пов'язане з розладом здоров'я, але викликало порушення анатомічної цілісності тканин. Удари, побої або інші насильницькі дії, які заподіюють фізичний біль, також належали до тілесних ушкоджень, які Кримінальний кодекс РРФСР 1922 р. виділяв у самостійний склад злочину [16, ст. 906]

Крім простого умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 149) Кримінальний кодекс РРФСР 1922 р. передбачав кваліфікований вид тяжкого тілесного ушкодження, коли від нього настала смерть або воно було заподіяно шляхом катувань або мучення або стало наслідком нанесення систематичних, хоч би і легких тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 149).

Менш небезпечними видами умисного тяжкого тілесного ушкодження були тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання, викликаного протизаконним насильством або важким образою з боку потерпілого, а також тілесне пошкодження, завдане при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 152).

Кримінальний кодекс РРФСР 1926 р. у главі шостий передбачав злочини проти особистості – життя, здоров'я, свободи і гідності людини. На відміну від Кримінального кодексу РРФСР 1922 р., ця глава не поділялася на розділи. Крім цього, Кримінальний кодекс РРФСР 1926 р. істотно змінив систему тілесних ушкоджень. Він встановив поділ тілесних ушкоджень за їх тяжкістю на два види: тяжкі (ст. 142) і легкі тілесні ушкодження (ст. 143).

Тяжким тілесним ушкодженням визнавалося тілесне ушкодження, що спричинило за собою втрату зору, слуху або будь-якого органу, непоправне знівечення обличчя, душевну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі значною втратою працездатності.

Серед легких тілесних ушкоджень Кримінальний кодекс РРФСР 1926 р. розрізняв ушкодження, що заподіяло розлад здоров'я, і не заподіяли такого (ч. 2 ст. 143).

Відмінність між простим і кваліфікованим умисним тяжким тілесним ушкодженням зазначено в Кримінальному кодексі РРФСР 1926 р. Вона характеризується тими самими ознаками, що і Кримінальний кодекс РРФСР 1922 р. Для наявності складу ч. 2 ст. 142 Кримінального кодексу РРФСР (у редакції 1926 р.) було необхідно, щоб тяжкі тілесні пошкодження або викликали смерть потерпілого або були вчинені способом, що має характер мучення або катувань, або настали внаслідок систематичних, хоч б і легких тілесних ушкоджень. Крім того, для кваліфікації злочину за ч. 2 ст. 142 Кримінального кодексу РРФСР необхідно було встановлення в діянні суб'єкта необережної провини стосовно потерпілого, що спричинило його смерть [17, с. 5].

Під муками або катуваннями, якими могло супроводжуватися нанесення тяжких тілесних ушкоджень, розумілися пов'язані із заподіянням потерпілому особливо тяжких страждань, тобто будь-яке фізичне насильство над особистістю, пов'язане із заподіянням тривалих фізичних страждань.

Умисне тяжке тілесне ушкодження передбачало заподіяння потерпілому систематичних, хоч би і легких пошкоджень. До таких належали багаторазові удари (побої), легкі тілесні ушкодження тощо. Для наявності складу злочину за цією ознакою з суб'єктивної сторони було неважливо, чи було тяжке тілесне ушкодження наслідком умислу або необережності, достатньо було того, що легкі тілесні ушкодження наносилися навмисне. Отже, будь-яке необережне тяжке тілесне ушкодження, що спричинено внаслідок навмисного нанесення легких тілесних ушкоджень, утворювало склад злочину, передбаченого ч. 2 ст. 142 Кримінального кодексу РРФСР.

Значним кроком у законодавстві, що мав важливе значення у створенні більш досконалої системи стосовно кримінальної відповідальності за нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень, було прийняття Кримінального кодексу РРФСР 1960 р., який було введено в дію з 1 січня 1961 р.

Кримінальний кодекс РРФСР 1960 р. змінив систему Особливої частини Кримінального кодексу РРФСР 1926 р. Главу "Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи", що передбачала відповідальність за посягання на особистість, було перенесено з

шостої позиції на третю. До цієї глави включено норми, що стосуються тяжких тілесних ушкоджень.

Шкоду, заподіяну здоров'ю людини, Кримінальний кодекс РРФСР 1960 р. поділяв на такі види: тяжке тілесне ушкодження (ст. 108); менш тяжке тілесне ушкодження (ст. 109); легке тілесне ушкодження, що спричинило за собою короточасний розлад здоров'я або незначну стійку втрату працездатності (ч. 1 ст. 112), або не спричинило за собою таких наслідків (ч. 2 ст. 112).

Таким чином, якщо Кримінальний кодекс РРФСР 1926 р. фактично передбачав дві ступені тяжкості тілесних ушкоджень, то Кримінальний кодекс РРФСР 1960 р. містив три ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Кримінальний кодекс РРФСР 1960 р. розрізняв просте умисне тяжке тілесне ушкодження та кваліфіковане. Порівняно з Кримінальним кодексом РРФСР 1926 р., Кримінальний кодекс РРФСР 1960 р. до складу простого умисного тяжкого тілесного ушкодження включив нові ознаки: небезпека для життя, розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину і переривання вагітності (ч. 1 ст. 108). Новим кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ч. 2 ст. 108 КК РРФСР 1960 р., було вчинення даного злочину особливо небезпечним рецидивістом (порівняно з Кримінальним кодексом РРФСР 1926 р.).

Отже, новим етапом законодавчого закріплення норм злочинів проти життя стало прийняття Кримінального кодексу УРСР 1960 р. У ньому суттєво змінено норми попередніх кодексів шляхом включення додаткових кваліфікуючих ознак або внесення редакційних змін до диспозицій статей, зміни санкцій статей, криміналізації або декриміналізації окремих злочинів. Позитивним у Кримінальному кодексі 1960 р. було запровадження назв статей, які дозволяють краще орієнтуватися серед злочинів проти життя та стисліше формулювати той чи інший склад злочину. У цьому Кодексі у главі III "Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності людини" виділено такі злочини проти здоров'я: тілесні ушкодження (ст. 101–106); побої та мордування (ст. 107) [18].

П'ятий етап історії українського права розпочався з прийняттям нового Кримінального кодексу у 2001 р. У чинному Кримінальному кодексі України норми щодо злочинів проти життя та здоров'я розміщено в розділі II Особливої частини "Злочини проти життя та здоров'я особи". Незважаючи на те, що людина та її життя в Україні є найвищою соціальною цінністю, цей розділ розміщено після розділу "Злочини проти основ національної безпеки України" [19]. Умисні тяжкі тілесні ушкодження за ст. 121 Кримінального кодексу України належать до злочинів проти здоров'я. До цієї ж групи належать: різні

види тілесних ушкоджень (ст. 121–125, 128), побой і мордування (ст. 126), катування (ст. 127), спеціальні види тілесних ушкоджень, такі, як зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою (ст. 130), а також зараження венеричною хворобою (ст. 133) [20].

Зазначене зумовлює актуальність не лише теоретичного, а й історичного дослідження етапів розвитку законодавства України про тяжкі тілесні ушкодження. Адже тяжкі тілесні ушкодження були і залишаються найбільш небезпечним та, на жаль, поширеним злочином, який посягає на невід'ємне право людини – право на життя та здоров'я.

Проведене нами дослідження дало змогу дійти висновку, що наука кримінального права, а саме розвиток кримінальної відповідальності за нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень за законодавством України, постійно вдосконалювалась. Незважаючи на те, що чинний Кримінальний кодекс України є досконалішим порівняно з Кримінальними кодексами 1922, 1927, 1960 рр., виникає чимало проблем його застосування на практиці, зокрема й щодо злочинів проти життя та здоров'я особи. Але врахування історичних етапів кримінальної відповідальності за нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень надасть змогу в подальшому розробити методичні рекомендації, що підвищать ефективність попередження та протидію злочинності на всій території України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Особливості розслідування умисного тяжкого тілесного ушкодження // Інтернет-сайт : e-Works/com/ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://e-works.com.ua/work/3238_Osoblivosti_rozslidyvannya_umisnogo_tyajkogo_tilesnogo_yshkodjennya.html.
2. Бережний С. Вбивство в кримінальному праві України / С. Бережний // Вісник прокуратури. – 2007. – № 5 (71). – С. 108–114.
3. Кашанина Т. В. Происхождение государства и права. Современные трактовки и новые подходы : учеб. пособие / Т. В. Кашанина. – М., 1999. – 335 с.
4. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Берман Г. Дж. – М., 1999. – 624 с.
5. Хавронюк М. І. Історія кримінального права європейських країн: моногр. / М. І. Хавронюк. – К., 2006.
6. Жильцов С. В. Смертная казнь в истории России / С. В. Жильцов. – М. : Зерцало, 2002.
7. Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси / Сахаров А. Н. – М., 1987. – 128 с.

8. Аналіз норм існуючої нормативно-правової бази, що встановлюють відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень // Електронна база знань Олбест : інтернет сайт : Allbest [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://knowledge.allbest.ru/law/3c0a65625b3bc78b4c43a88521216d36_0.html.

9. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т. / Грушевський М. – Т. 3. – К., 1993 – 460 с.

10. Коротка редакція Руської Правди [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.okpravo.info/pam/11.htm>.

11. Кудін С. Поняття кримінального штрафу за Руською Правдою та Литовським Статутом / С. Кудін // Право України. – 2000. – № 11. – С. 141–145.

12. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посібн. / [упоряд. : А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс та ін.]. – К. : Юрінком інтер, 2003. – 656 с.

13. Уголовная ответственность за умышленное причинение тяжкого вреда здоровью // Электронная библиотека студента: “Библиофонд” [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://bibliofond.ru/view.aspx?id=559054>.

14. Собрание законодательства РФ. – 1995. – № 17. – Ст. 1471.

15. Собрание Узаконений РСФСР. – 1918. – № 52. – Ст. 589.

16. Собрание Узаконений РСФСР. – 1920. – № 301. – Ст. 589.

17. Дубовец П. А. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву / П. А. Дубовец. – М., 1964. – 241 с.

18. Дурманов Н. Д. Поняття телесных повреждений по советскому уголовному праву / Н. Д. Дурманов // Советское государство и право. – 1956. – № 1.

19. Мусієнко Н. Є. Історичний розвиток термінів “злочин” і “покарання” в українському кримінальному праві [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.bulletin.uabs.edu.ua/store/jur/2012/2fb087371ec51132acd1ca3c4c7cd6b0.pdf>.

20. Бажанов М. І. Кримінальне право України. Особлива частина [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://uristinfo.net/2010-12-28-11-45-41/17-2010-12-28-11-47-06/299-roz3.html?start=1>.